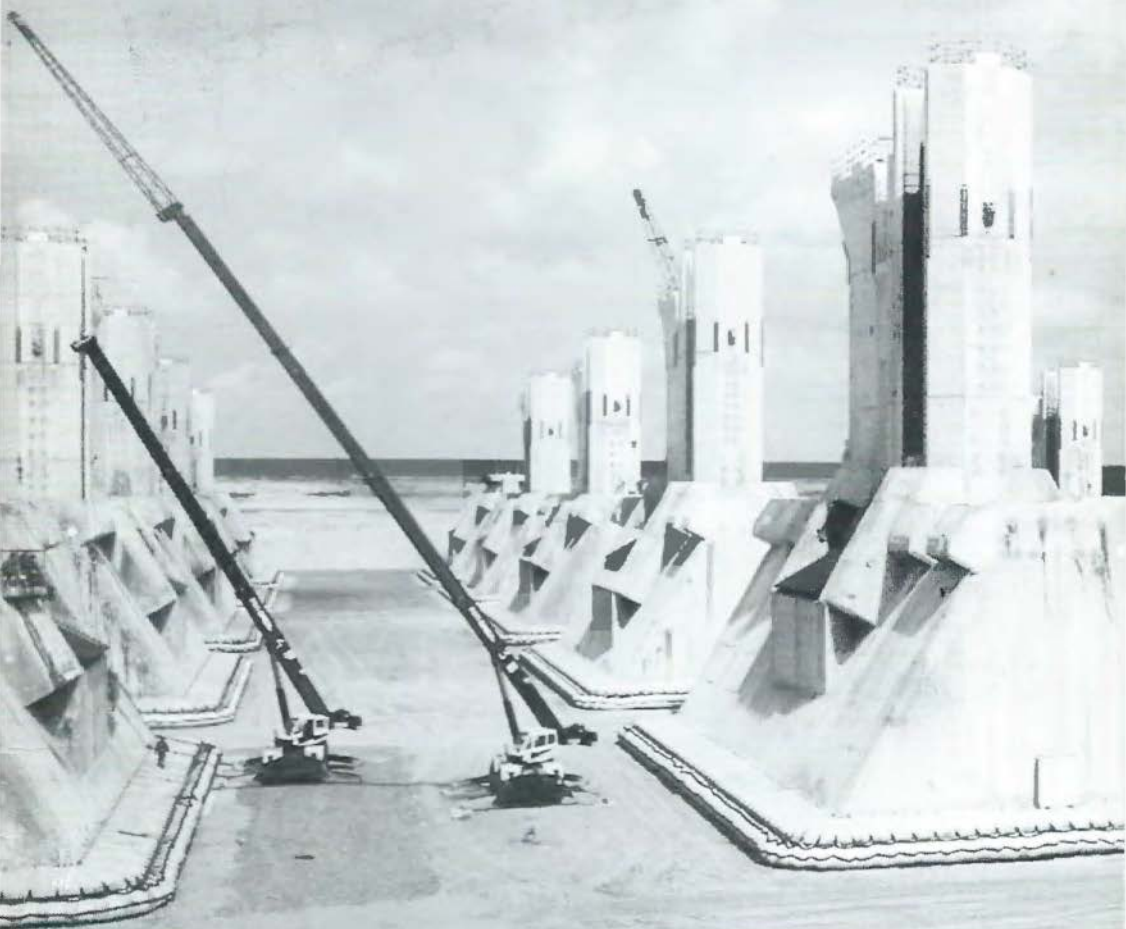

't Inschrien

tweendertigste jaargang nr. 1, januari 2000

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

1339-417

Handwritten signatures and initials: JS, B.S, SGA

'T INSCHRIEN
VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Redactie:

- A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden
- A. Buter, Neede
- H. Hagens, Almelo
- H.A. Kleerebezem, Borne
- J.J.H. Meijer, Hengelo
- A.L.A. Wevers, Hengelo
- Eindredacteur:
- M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deinse Instituut, Het Elderinkshuis
 De Klomp 35, 7511 DG Enschede
 Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744
Website: <http://www.obd.nl/deinse.htm>
 Abonnementsprijs f 15,- per jaar
 Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)
 Postrekening nr. 7460146
 Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,
 Giro Rabobank nr.90.20.08
 t.n.v. penningmeester Van Deinse Instituut

Aanleveren kopij
 Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk)
 aanleveren op **diskette mét uitdraai** en
 vermelding formaat.

Redactieadres:
 M. Paskamp-van Santen,
 Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.
 Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook,
is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming
van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.
[ISSN 0166-3984]

INHOUD

- Januari 2000
- *Thea Kroeze* 1
- Uit het Elderinkshuis
- *Aukje Krommendijk* 2
- Van de Streektaalconsulent
- *Gerrit Kraa* 5
- Textiel na de textiel
- *Adriaan Buter* 7
- 2000 het jaar van de textiel
Nico ter Kuile en Nicolon
- *J.G. de Winter* 8
- Twee erepenningen - vervolg
- *J.E. Gieskes* 18
- Klompenmakerij in Enter 21
- Rubriek 'Zwaleman' 22
- Woon- en leefomstandigheden
in Rijssen - *G.J. Bouwhuis* 24
- Boekennieuws 31
- Aanwinsten bibliotheek VDI 34
- Attentie 35

Januari 2000

Eén ding is zeker, ik hoef in dit stukje niets te schrijven over millennium, millennium-problemen of millennium-wat-dan-ook. Elke krant, elke organisatie en elke omroep heeft zich hierover al overvloedig uitgesproken.

Wij stappen hier gewoon met elkaar die nieuwe eeuw binnen. En we nemen ons cultureel erfgoed mee. Dat erfgoed is immers de basis van het Van Deinese Instituut. Ook de basis van al onze activiteiten. Ik weet het, wij hebben steken laten vallen. Deels omdat mensen nu eenmaal fouten maken en deels omdat de omstandigheden heel negatief kunnen inwerken op je plannen. Dat laatste is gebeurd met onze lezingen en cursussen.

Wij zullen dan ook proberen ons zo spoedig mogelijk te wijden aan 'herstelwerkzaamheden'. Trouwens, het zij vermeld dat de culturele raden van Wierden, Goor en Hellendoorn ons wél gevraagd hebben een aantal cursussen te verzorgen over Twente (in brede zin).

Twee cursussen zijn afgerond en een cursus, in Goor, loopt nu voor het tweede jaar. De docenten komen uit verschillende sectoren van ons instituut en de reacties van de cursisten zijn enthousiast. Dat geeft de burger moed!

En met die moed wil ik graag met al onze medewerkers verder werken. Wij hebben met elkaar de verantwoording om zorgvuldig om te gaan met de kostbaarheden uit de voorgaande eeuwen die door vele Twentenaren voor ons, aan ons werden toevertrouwd.

En dat zal ons geen zorg zijn, dat is en heeft onze zorg.

Ik wens u allemaal - alle Van Deinsevolgelingen - een heel goed jaar 2000 toe. Veel geluk en goede gezondheid.

Thea Kroeze

UITNODIGING

De jaarlijkse contactavond voor leden en donateurs zal dit keer worden gehouden op 13 januari 2000. Plaats van samenkomst is Restaurant 't Hoogspel, Bornsestraat 1 in Ambt Delden, aanvang 19.30 uur. We hopen u in groten getale te ontmoeten!

BIJ DE OMSLAG:

BOUW PIJLERS VOOR OOSTERSCHEDEDAM MET AFSLUITENDE NYLON GRINDWORSTEN
(zie artikel pag. 8)

Foto: Werken in de Oosterschelde

...uit het Elderinkshuis

Het jaar 1999 is afgelopen, voor menigeen aanleiding om even terug te kijken naar wat er allemaal gebeurd is. En om vooruit te kijken, want maakt u zich geen illusie: na 31 december gaat alles gewoon door. Terugkijkend zien we het geslaagde verloop van onze open dag op 11 september. We hebben er heel veel voorbereidend en achteraf weer opruimend werk mee gehad, maar het was de moeite waard. Op die ene dag kregen we een paar honderd bezoekers in het gebouw, niet te geloven dat die er allemaal in konden! Het weer was buitengewoon mooi zodat de koffie buiten geserveerd kon worden. En de was, het ouderwetse ondergoed uit de collectie, droogde voorspoedig aan de lijnen in de tuin en veroorzaakte nog net geen files. Ook de presentatie van het VDI tijdens de open dag op de Oosterbegraafplaats in Enschede trok veel bezoekers. We kregen heel wat complimentjes over onze mooie oude spullen en gelijk ook een paar prachtige oude rouwsieraden ten geschenke aangeboden. Vervolgens in oktober een druk bezocht symposium van het VDI over de meerwaarde van het dialect, gehouden in het nieuwe ITC-gebouw in Enschede. Vlak daarna de presentatie van het Jaarboek Twente 2000, dat inmiddels verkrijgbaar is bij het VDI. Evenals de Twentse Almanak.

Begin september hebben we iets gedaan dat we graag veel vaker zouden willen doen, n.l. de collectie uitbreiden door middel van aankoop. Dankzij financiële hulp van de stichting Edwina van Heek en het Roelvinkfonds konden we twee schilderijen aanschaffen, van Van der Worp en van Krol. Ze geven allebei een beeld van het oude Twentse landschap, maar zijn zeer verschillend. En we zijn er zeer blij mee. Beide schilderijen zijn begin september uitvoerig in de krant besproken, wat onze huismeester, tevens telefonist, ongeveer 40 telefoontjes opleverde van mensen die ook 'een Krol' hebben. Gelukkig kan Herman wel tegen een stootje.

Uitbreiding van de collectie archivalia kregen we onaangekondigd en met de post: een spanen doosje met deksel, met daarin een aantal halfverbrande schuldbekentenissen. Daterend van voor de brand van Enschede in 1862. Daarnaast een oud schriftje met handgeschreven gedichtjes in dialect en een handgeschreven recept tegen hondsdolheid bij de mens. Naar aanleiding van het artikel in het vorige Inschrienummer van Riet Luiten werd onze textielcollectie bedacht met een uitgebreide schenking waaronder een paar heuse Trautman-Menko japonnen uit het midden van

de 20ste eeuw. Hebben we het nu gehad met de uitbreidingen/schenken? Nee, want dankzij het lobbywerk van Dick Taat ging een hele verzameling prentbriefkaarten van het Volkspark in Enschede naar het VDI.

Allemaal positieve zaken dus, maar er zijn ook minder leuke zaken te vermelden. Want de bibliotheek heeft noodgedwongen een honderdtal boeken uit de roulatie moeten nemen. Deze boeken zijn tijdens het eerstehulpplan voor de bibliotheek door de mand gevallen en hebben de gevreesde aanduiding 'nadere conservering' gekregen. Het woord restauratie mag je tegenwoordig niet meer gebruiken, vraag me niet waarom, dat is veel te lastig om uit te leggen. Het heeft te maken met subsidievoorwaarden en het heen en weer stromen van subsidiegelden. De boeken zijn meest oud tot zeer oud en zwaar beschadigd door allerlei oorzaken. Ze staan nu apart in de bibliotheek en worden niet meer uitgeleend of ter inzage gegeven. Totdat het benodigde bedrag, f 75.000,- (dat het VDI niet heeft, maar dat wist u eigenlijk wel), bijeen gebracht is en ze 'nader geconserveerd' kunnen worden. De vitrines in de gang naar de bibliotheek worden wisselend gevuld met boeken die 'geholpen' zijn en documentatie over soorten schades die aangetroffen werden tijdens de behandeling.

Ik heb nu een aantal zaken genoemd die afgelopen kwartaal gerealiseerd zijn. Natuurlijk is er veel meer gebeurd en gedaan maar nu wordt het tijd om vooruit te gaan kijken, anders wordt mijn stukje te lang. Want millenniumprobleem of niet, het werk op het VDI moet toch gewoon gedaan worden. Daarom zijn we al een hele poos druk bezig met de voorbereiding van een eigen kleine tentoonstelling in de

Oudheidkamer Goor, die haar bovenverdieping ter beschikking heeft gesteld. Hoewel, een echte tentoonstelling wordt het niet, wel een presentatie van een aantal schilderijen en oude prenten uit de collectie. Verbindend onderwerp hierbij is het Twentse landschap in de 19de eeuw en de oude, al dan niet afgebroken Twentse havezaten en kastelen. Land en adel dus, of landadel; we zijn nog bezig een goede titel te verzinnen. De presentatie biedt ons de mogelijkheid weer eens de prachtige japonnen en accessoires uit die tijd te laten zien, evenals andere chique gebruiksvoorwerpen die het leven van de landadel in die tijd veraangenaamd hebben. En die in onze collectie zorgvuldig bewaard zijn gebleven. Eind januari 2000 moet alles klaar zijn voor de opening. Zolang niet duidelijk is of en wanneer er een nieuw museum in Enschede komt waarbij het VDI betrokken zal worden, en zolang we geen eigen expositieruimte hebben, grijpen we elke verantwoorde gelegenheid aan om buiten de deur te exposeren. Want niemand heeft er wat aan dat de collectie keurig schoongemaakt en geconserveerd in depot ligt. Verzamelen is geen doel op zich: je moet wat doen met je verzameling en in ieder geval zoveel mogelijk mensen er van laten genieten.

Het VDI heeft vele vrijwillige medewerkers zonder wie al het werk nooit gedaan kan worden. Op 7 december 1999 worden vrijwilligers landelijk in het zonnetje gezet en het VDI doet daar van harte aan mee. Onze mensen krijgen een leerzame en gezellige middag aangeboden. Alleen aan de verkiezing van 'vrijwilliger van 't jaar' doen we niet mee: voor het VDI is iedere medewerker onmisbaar en bijzonder. En we zijn op zoek naar nieuwe vrijwilligers, met name voor de commissie cursussen en lezingen waar dringend behoefte is aan nieuwe mensen. Voelt u daar iets voor, neem dan contact op met Thea Kroeze.

Op 8 november jl. na afloop van de jaarvergadering van de OKT, hebben we wat verteld over de schilderijen in de collectie. We hebben het toen ook gehad over de dringende noodzaak van restauratie van nogal wat doeken waarvoor helaas het geld niet voorhanden is. Inmiddels, vers van de pers, heeft een particulier aangeboden de restauratiekosten van Bruna's schilderij De Brulfteneugers (en wie kent dat schilderij niet?) voor zijn rekening te nemen. En dat lieten we ons geen tweemaal zeggen: we hebben het schilderij onmiddellijk naar de restaurateur gebracht. Het wordt een lastige klus om het schilderij weer helemaal goed te krijgen; tot halverwege het jaar 2000 zijn we het wel kwijt. Hoewel wat oneerbiedig gezegd hopen we dat deze particulier het eerste schaap is dat over de dam komt en dat er meer mensen zulke aanbiedingen gaan doen, alleen of samen met anderen. U belt maar!

Aukje Krommendijk

VAN DE STREEKTAALCONSULENT

Twents Taal Symposium

Op 14 november jl. werd in het moderne ITC-gebouw in Enschede het symposium van het Van Deins Instituut gehouden. Het werd een symposium, met een 'd', om aan te geven dat het een onderwerp betrof dat de volle breedte van het maatschappelijk terrein betreft. De streektaal als de ene pool van de tweetaligheid.

Heeft de streektaal een bepaalde meerwaarde? Het blijkt interessant om daar de schijnwerpers op te richten. De streektaal als *cultuurtaal* redt zichzelf redelijk. Daarop wees dr. Harrie Scholtmeijer al, er komt ongelooflijk veel op de markt (CD's, bundels, boeken, etc.) maar de volkstaal, het gebruik van plat in het veld, dat vergt de grootste zorg. Hoe overtuig je de gezinnen van het nut van tweetaligheid, terwijl men hen jarenlang heeft voorgelaten dat het schadelijk was en is? Dat kan niet alleen het onderwijs of (b.v. hier in Twente, het VDI of de streektaalconsulent). Daarvoor willen we graag alle sectoren ('domeinen') van de samenleving mobiliseren. Welnu, de start van dit 'beleid' begon in het ITC-gebouw met een aantal belangrijke sprekers. Het verslag in Tubantia van Gerard Vaanholt geeft een uitstekende samenvatting van wat daar werd besproken, ook in de discussiegroepen tussen de bedrijven door. In het bedrijfsleven communiceert men vaak beter met de gesprekspartners, (dat bleek ook al uit het UT-rapport van D.C. de Vries); de religie 'profiteert' van de streektaal in de kerkdiensten en het pastorale werk; de politiek haalt er veel voorkeurstemmen mee binnen; in de zorg wappert het van de voorbeelden waaruit blijkt hoezeer de patiënt gebaat kan zijn bij een tweetalige benadering, en professor Van Hout nam de educatieve onzekerheid nog even namens de wetenschap weg door te stellen dat "wie het dialect lief heeft, plat praat met het kroost". Van de media moeten we het ook hebben, om de tweetaligheids-boodschap effectief over te brengen. Daarover was wel zo ongeveer iedereen het eens. Afrondend: er is nog veel te doen in de domeinen, maar dit symposium gaf duidelijk aan dat de streektaal nog heel veel goodwill heeft. Het is prettig ploegen, zelfs met hier en daar een veldkei in de tweetalige bodem...

Seend het Twents Taal Symposium in het mooie ITC-gebouw in Eanske doo-w niks aans as proaten/kuijeren oawer "domeinen". De streektaal hef ne functie in elk domein, in het bedrijfsleven, de zorg, de religie, de sport, en zo verdan. A-w dan non wier efkes achteromme en vuuroet kiekt seend 16 augustus (dood-liene van het vurige nummer van 't Inschrien) he-w genog te skriewen. Doar zeent wat contacten eleg met leu oawer 'n poal, met name in Nordhorn en in Schüttorf. Ook he-w verkennende gesprekken ehad met het Euregio-kantoor in Glanerbrug.

Dan zit d'r froai wat tiend in het tiedschrift VERDAN nummer 2, dat op 29 november 't oawendlech zöt bieje ne presentatie van het GOS, het Grens Overschrijdende Streektaalonderzoek in Oaweriessel. Het thema is huus/hoes, net as de liesten van het

GOS, dee (in Twente) op 40 hoesplaat-
sen wordt in evuld.

Wieder he-w te maken met het SONT,
de federatie van streektaal-gebieden
in Groningen, Freeslaand, Dreante,
Oawerriessel en 'n Achterhook; het is de
bedoeling dat 't SONT mear en dudelij-
ker van zich löt spreken. Doarumme
kreeg de spellingcommissie van het
Sont ook het verzeuk um noa te goan of
d'r neet ne soort "paraplu-spelling"
oawer de diverse varianten kan worden
op estökken vuur dee oetgaven dee
boawen-regionaal zeent. Dat is van

groot belang vuur de streektaal in dit hele gebied, dus ook vuur het Tweants. Viej hebt hier de consulenten van dit gebied op bezeuk ehad, ook al um noa te goan wa-w tehope doon köant.

In Twente zelf is het onderwijsproject van start egoan in Nijverdal, 8 lessen vuur de basisskolen, 6 taallessen en 2 geschiedenislessen. Dat vrög um oetbreiding, richting folklore, meunten, kaarten, stambeume, het hele VDI kan d'r bie in! Doar zeent al anvroagen oet Glanerbrug, Hengel en Riessen.

Gedurig komt d'r anvroagen binnen um stickers Twents-Nederlands. En ongevraagd de verhalen d'r bie: zoas "biej oons in het zekenhoes he-w vaste esteald dat de leu kalmer zeent as de anesthesisten plat proat." (De leu zeent vanzelfsprekkend nog kalmer as de anesthesisten dan verdan goat, mear dat sprek vanzelf.) In Riessen hebt ze de receptie-balie ook vuurzeen van zonnen sticker en ze veunden 't de möaite waard um 't in de kraante te zetten. In Deepm veult ze d'r ook wal vuur um ne keer as gemeenteroad te vergaderen in de streektaal. Zo mut 't d'r hen.

Het Symposium was vuur oons van groot belang, as start van wietere contacten bin-
nen de domeinen. Doar hoppe viej dan in de kommende tied op terugge te kommen.
En woerumme al dat gedoo, al dee publiciteit? Viej hopt dat de leu zo vake en zo lange van alle kaanten heurt dat tweetaligheaid vüürdelig is en neet noadelig, dat ze dan toch mear (wier) plat proat op de kökken, benaamd met de wichter. Want as dat neet gebuurt, is 't op 'n doer gebuurd met de streektaal as volkssproake. Het is nog neet zo wied, viej hoowt neet pessimistisch te wean, mear viej mut d'r wal oarg in hebben!

Gerrit Kraa

TEXTIEL NA DE TEXTIEL

Het jaar 2000 is uitgeroepen tot het jaar van de textiel, zoals het afgelopen jaar het jaar was van de volkskunde.

Textiel zou nog een kwarteeuw geleden een gemakkelijk onderwerp zijn geweest voor een cultuurhistorisch orgaan als 't Inschrien, dat zich met Twente bezig houdt. Twente en textiel: vanouds twee handen op één buik immers. En zelfs in die periode, toen de bedrijfstak die dit gewest heeft grootgemaakt al lag te zieltogen, was er 'stof' te over geweest om een jaar lang aandacht te vragen voor een der oudste ambachten van de mensheid. We waren immers bezig een textielmuseum op te bouwen. Er was er wel eentje, in Enschede, maar dat had nauwelijks meer dan een rudimentaire vorm. De stad, ooit de Nederlandse katoenmetropool, had grootse plannen. Ze zou haar naam hoog houden, ook na de textiel als grootste werkgever. Nu dan als hoedster van een levend verleden, voortgezet in een levend textielmuseum.

Er is weinig van terecht gekomen. Tilburg, het wolcentrum en Bocholt als middelpunt van het Duitse deel van wat ooit, samen met de Nederlandse grensstreek, de Baumwollestrasse was, hebben de fakkel overgenomen. Enschede worstelt nu met een andere museumgedachte, waarvan het textielverleden een facet zou moeten zijn. En toch wil de redactie van dit blad een bijdrage leveren aan het textieljaar onder het motto: 'textiel na de textiel'. Twente heeft namelijk dit industriële verleden nog niet helemaal afgezworen. Er is ook contemporaine geschiedenis te schrijven die daar recht aan doet.

'Innovatie in de textiel in de tweede helft van de twintigste eeuw', door Jan G. de Winter in dit nummer is de eerste bijdrage van vier artikelen die we in de loop van dit jaar hopen te publiceren.

In een tweede aflevering behandelt Aafke Brunt de nieuwste geschiedenis van de Hengelose Trijpfabriek (waarvan ooit de befaamde acteur Eduard Verkade directeur is geweest) en hoe die in Haaksbergen een nieuw begin maakte.

Texoprint in Boekelo wordt belicht door L.J. Relker en tenslotte schrijft de kledingdeskundige van ons instituut, Riet Luiten, over dessins, patroonontwerpen dus.

Er zit nog altijd leven in de Twentse textiel!

Adriaan Buter

2000 - HET JAAR VAN DE TEXTIEL

NICO TER KUILE EN NICOLON INNOVATIE IN DE TEXTIEL IN DE TWEDE HELFT VAN DE 20STE EEUW

J.G. de Winter

In dit artikel wordt beschreven hoe de uitvoering van de Deltawerken innovierend gewerkt op de ontwikkeling van een hele reeks nieuwe toepassingen van synthetische weefsels en weefselconstructies in de weg- en waterbouw.

De Deltawerken kwamen tot stand na de stormvloed van februari 1953. Nico ter Kuile en het latere Nicolon hebben een grote rol gespeeld bij de ontwikkeling van deze weefsels, waarbij gebruik gemaakt kon worden van de nieuw ontwikkelde synthetische vezels waarvan nylon, voor het eerst op industriële schaal vervaardigd in 1940, de koploper was.

Allereerst wordt de geschiedenis van Nico ter Kuile en Nicolon beschreven, vervolgens die van de Deltawerken, waarna een overzicht wordt gegeven van een aantal wel en niet succesvolle ontwikkelingen en toepassingen.

Nico ter Kuile en Nicolon

Aan de spoorlijn in de binnenstad van Enschede, waar nu Polaroid is gevestigd, stond van 1894 tot 1965 de fabriek van de firma Nico ter Kuile & Zn. Nico ter Kuile was een textielfabriek met een breed pakket van artikelen welke geproduceerd werden in een bontweverij, witweverij, veloursweverij en zijdeweverij. Tevens bezat het bedrijf een grote blekerij, garenerverij, stukververij en een finishafdeling. Een gebeurtenis waarvan de gevolgen van groot belang waren voor Nico ter Kuile en het latere Nicolon was de watersnoodramp van 1953. In het kader van de daarop aangenomen Deltawet in 1958 werd een grote mate

B.J. ter Kuile

van veiligheid geschapen voor het zuidwesten van Nederland door een uitgebreid programma van dijkverhogingen en afsluiting van zeearmen met de nodige kunstwerken. In 1956 legde de AKU, de ontwikkelaar van het technische nylon in Nederland, contact met de Deltadienst die een idee had om het zeewaterbestendige, sterke nylon te gebruiken voor het afsluiten van de zeegaten. Het nylon moest in zakvorm worden geleverd, dus rondgeweven. Binnen de toenmalige Twentse textielindustrie vond de AKU uitsluitend interesse bij de heer B.J. ter Kuile, één van de directeurs van het toenmalige Nico ter Kuile.

Op 29 juli 1957 kwam de eerste order voor het leveren van 4600 Enkalon *zandzakken*. Met grote zekerheid kan deze order worden beschouwd als de *éérste toepassing* van *synthetische weefsels in de waterbouw in de wereld*. Op 17 oktober 1957 werd een kleine zeearm op Tholen, 'de Pluimpot', succesvol met behulp van deze zandzakken gedicht. Elke zak bevatte 1 m³ zand.

In het begin van de zestiger jaren tekenden zich de structurele problemen van de textielindustrie reeds duidelijk af. Bij Nico ter Kuile werd een concentratieplan opgesteld dat onderzocht in hoeverre het mogelijk was om de twee bedrijven in Enschede (het complex aan de spoorlijn en de baddoekweverij en blekerij tegenover het station, op de plaats van de huidige parkeergarage) te sluiten en de hoofdactiviteiten te verplaatsen naar Neede, waar in 1952 de firma NV A.J. ten Hoopen &

Lage Bothof, Enschede

Zn was overgenomen. Omstreeks mei 1962 verscheen het eerste rapport hierover en eind 1963 werd begonnen met de uitvoering van de plannen, nadat het complex van Nico ter Kuile aan de Bothof en de Parkweg voor f 6.500.000 aan de Gemeente Enschede was verkocht. Op 30 november 1964 ging het kantoor naar Neede en was de verhuizing een feit.

Midden 1964 werden fusieplannen uitgewerkt tussen Van Heek & Co, Rigtersbleek en Nico ter Kuile. Op 11 november 1964 werden de fusieplannen openbaar, waarna op 24 december 1964 de Koninklijke Van Heekgroep werd opgericht. De geplande omzet was f. 100 miljoen gulden terwijl de aangesloten bedrijven in 1964 totaal 5000 werknemers telden.

Begin 1964 was het idee geboren om naast de merknaam Nicolientje voor het huishoudtextiel van Nico ter Kuile, de naam Nicolon te deponeren voor het technische textiel (samentrekking Nico en lon van ny-lon). In juli 1965 verhuisde de afdeling verkoop technische weefsels van Neede naar het kantoor van Rigtersbleek te Enschede. Aan het verkooppakket werden ook technische artikelen van Van Heek toegevoegd. Binnen het Van Heekconcern werd de productie van het pakket synthetische technische weefsels verplaatst van Neede naar Jansen en Tilanus te Vriezenveen. Dit bedrijf was in 1960 overgenomen door Rigtersbleek.

Op 22 juni 1966 werd Nicolon NV opgericht als verkoopmaatschappij voor de technische en industriële weefsels binnen het Van Heek-concern. De fusie tussen de drie partners verliep niet naar wens. Door achterblijven van de omzet werd de voorraad te groot en kwam het Van Heekconcern in financiële moeilijkheden. Besprekingen met de overheid leidden uiteindelijk tot een extra lening via de Nationale Investeringsbank en een drastische ingreep in het bedrijf. Eén en ander werd op 4 april 1967 bekend gemaakt. Er moesten 1700 personen worden ontslagen en de bedrijven van Rigtersbleek te Enschede en Nico ter Kuile te Neede werden gesloten.

Ondertussen liepen sinds eind 1966 besprekingen met de Veenendaalse Stoom Weverij (VSW) betreffende samenwerking met Van Heek inzake Nicolon. De VSW had onder meer een rubbercoating-bedrijf, waar Nicolon reeds lange tijd haar nylon liet coaten voor een gevarieerd technisch doekprogramma. Hiermee maakte men brandblusvijvers en waterdichte tenten voor de bescherming van de Nike-raketten. In 1967 stelde de heer Kroeze van Nijverdal ten Cate, dat ook Nijverdal ten Cate een aandeel in Nicolon wilde hebben. Temeer daar dit bedrijf het Van Heek-concern bij het afslanken op velerlei wijze te hulp was gekomen.

Uiteindelijk leidden de besprekingen tot een hernieuwde oprichting van Nicolon NV op 27 september 1968, met als aandeelhouders Van Heek & Co, VSW en Nijverdal ten Cate. In Vriezenveen werd de Exploitatiemaatschappij Rigtersbleek opgericht, een voortzetting van Jansen en Tilanus waar onder meer voering- en modestoffen voor Rigtersbleek Mode en Verkoopmaatschappij Rigtersbleek werden geprodu-

ceerd. Beide een 50% joint venture tussen Van Heek & Co en Nijverdal ten Cate. In juni 1969 verkocht de VSW, vanwege een heroriëntatie op plakbare voering, haar aandelen in Nicolon aan Van Heek & Co en Nijverdal ten Cate.

Begin 1971 werd de voeringweverij in Vriezenveen gesloten en de confectieafdeling van Nicolon van Enschede naar Vriezenveen verplaatst. Daar nu zowel Nicolon als de Exploitatiemaatschappij Rigtersbleek dezelfde aandeelhouders hadden, kwam in oktober de productieafdeling in Vriezenveen in handen van Nicolon; het kantoor van Nicolon bleef in Enschede.

In 1974 werden de aandelen van Van Heek verkocht aan Nijverdal ten Cate zodat vanaf 29 augustus 1974 Nicolon een 100% dochter was van Nijverdal ten Cate.

Nadat in 1984 fabrieksruijme in Almelo vrij was gekomen, werd na enige verbouwingen in juli 1984 de fabriek van Nicolon van Vriezenveen naar Almelo overgebracht. In februari 1985 verhuisde het kantoor na een verblijf van 19 jaar te Enschede, naar Almelo.

In de USA werd, na samenwerking met locale partners in Baton Rouge in Louisiana in de jaren 1974-1976, in 1977 de Nicolon Corporation opgericht. In de periode 1979-1987 met als 50% aandeelhouder de Canadese firma Baymills. In juni 1980 werd een nieuwe fabriek in Cornelia (Georgia) geopend. In 1985 verkreeg Nijverdal ten Cate 100% van de aandelen.

De Deltadienst

In februari 1953 braken door een combinatie van springtij en zware noordwester storm in Zeeland en Zuid-Holland op vele plaatsen de dijken. Meer dan 200.000 ha land werden overstroomd, 1850 mensen vonden daarbij de dood. Al op 21 februari 1953 werd een Deltacommissie geïnstalleerd die moest adviseren welke werken moesten worden uitgevoerd om een verhoogde statistische veiligheid te garanderen. Zij kwam met het Deltaplan: de afsluiting van de zee-armen Veerse Gat, Haringvliet, Brouwershavense Gat en de Oosterschelde, die respectievelijk in 1961, 1971, 1972 en 1977 gereed moest zijn. In deze volgorde, want daardoor zou men van klein naar groot kunnen werken en al doende leren. Daarnaast moest nog een aantal kunstwerken, zoals sluisen, worden aangelegd. Op 8 mei 1958 was het ontwerp tot wet verheven. Gezien de complexiteit van de werken kwam men tot het inzicht dat de klassieke methoden in de natte waterbouw niet meer voldoende waren om de plannen te realiseren. Vrijwel direct werd binnen de Deltadienst de Afdeling Ontwikkeling Nieuwe Werkmethoden opgericht (ONW). Met deze dienst werd door Nicolon intensief samengewerkt voor de ontwikkeling van weefsels en weefselconstructies.

De zandzak

Zeearmen, waarin het getij voor eb- en vloedbewegingen zorgt, kan men op twee manieren afsluiten:

Modern zinkstuk in inbouw. Weefsel met Zwiepen.

- a. In het sluitgat worden doorlaatcaissons geplaatst, deze laten toe dat het water vrijelijk in- en uitstroomt. Zijn alle caissons geplaatst dan sluit men tijdens dood tijdelijk de ingebouwde schuiven, waardoor de waterbeweging definitief tot een einde komt.
- b. Met behulp van een kabelbaan, waaraan gondels met stortsteen of betonblokken, kan men geleidelijk stortsteen of blokken in het sluitgat laten vallen. Net zo lang tot een smalle dam boven het water verrijst en de zee-arm afgesloten is.

Gezien het succes van de sluiting van de 'Pluimpot' met zandzakken dacht men ook hieraan bij de afsluiting van de toekomstige dammen. Met de toenmalige stand van de weeftechniek kon men nylon zandzakken met een afmeting van 2.90 x 3.80 m maken door vier lagen boven elkaar te weven. Deze zakken konden zo'n 10 ton zand bevatten. Op deze wijze kon men relatief goedkoop 'stortsteen' verkrijgen. De dienst ONW maakte in een proefopstelling in Hellevoetsluis valproeven met zakken van diverse materialen en afmetingen. Zo werden daar ook proeven genomen met een vacuümzak, zand verpakt in PVC dat vacuüm gezogen werd om zodoende een stijf blok te krijgen. In een stroomgoot van de sluis bij Lith in de Maas werden stroombestendigheidsprouwen genomen om te zien of de zakken een vereiste stroomsnelheid van 3 m/sec konden weerstaan. Bovendien werden bij de geleidelijke sluiting van de Grevelingen met een kabelbaan ook nog praktijkproeven met zandzakken genomen. Helaas was de conclusie van deze proeven dat voor de dichting van de stroomgaten de zandzakken niet geschikt waren. Overigens zijn bij diverse projecten over de hele wereld zandzakken geproduceerd voor de bouw van dammen etc. Een aardige toepassing was nog het kleine nylon zandzakje van 40 x 80 cm, dat 30-35 kg zand kon bevatten.

In de dijkhuizen van de Waterschappen en diverse Waterstaatsorganen lagen tot nu toe gevulde jutezakken klaar, welke snel ingezet konden worden als hoog water de dijken bedreigden. Deze zakjes werden 'Vaderlandertjes' genoemd (als het Vaderland in nood is...). Deze werden op grote schaal vervangen door de nylonzakjes omdat deze rotbestendig waren.

Zinkstukken

Voor de verdediging van dijken, dammen en oevers maakte men tot 1953 uitsluitend gebruik van kraag- en zinkstukken die door de rijswerkers werden opgebouwd uit rijshout en riet op een zgn zate. Deze werden daarna drijvend afgesleept naar de plaats waar zij de functie van bodemverdediging moesten uitoefenen om daarna te worden afgezonken met stortsteen.

Voor alle kunstwerken van de Deltadienst moest eerst een bodemverdediging worden aangelegd. Totaal werd geschat dat per jaar meer dan 2 miljoen m² moesten worden gelegd met pieken van 400.000 m², terwijl met de aanwezige mankracht en materiaal 200.000 m² een absoluut (theoretische) maximum was. Voor 400.000 m² waren 3 mil-

joen bossen rijshout nodig. Het was wel noodzakelijk om met de industrie naar andere oplossingen te zoeken.

Voor de afsluiting van het Veerse Gat werd geen zinkstuk gebruikt maar ontwikkelde Nico ter Kuile een nylonweefsel, waarop met zand gevulde nylon 'worsten' voor de benodigde ballast zorgden. Deze matrassen werden met een speciale ponton over de bodem afgerold. Ook dit was een primeur. In 1959 werden 50.000 m² van dit weefsel geleverd en met succes toegepast.

Buiten de Deltadienst werden de klassieke zinkstukken echter nog op grote schaal toegepast. De functie was altijd de bodem of het talud te beschermen tegen de eroderende kracht van het water. Enerzijds moet de bodem worden afgeschermd, maar anderzijds moet de constructie ook voldoende waterdoorlatend zijn om te voorkomen dat door golfslag en sterke stroming overdrukken ontstaan die de constructie kunnen aantasten.

Begin 1963 kwam een nieuwe synthetische vezel op de markt. Het was een polyethyleen monofilament met een dikte van 0,3 mm. Verschillende weefsels werden nu gemaakt. Door de instelling van het aantal ketting- en inslagdraden per cm konden weefsels worden samengesteld met verschillende maasopeningen. Met behulp van deze weefsels was het mogelijk om, naar gelang van de korrelgrootte van het onderliggende zand, een zanddichte constructie te krijgen met een maximale waterdoorlatendheid. Samen met de Dienstkring IJssel-Noord (Deventer) van de Directie Bovenrivieren van Rijkswaterstaat en de aannemer die de onderhoudswerken aan de IJssel uitvoerde, werd een zink- en kraagstuk ontwikkeld waarbij het aloude rijshout ook nog een functie had. Het weefsel werd voorzien van ingeweven lussen, waarop het rijshout in de vorm van 'wiepen' (met touw omwonden rijshoutbossen) met synthetisch touw op het weefsel kon worden gebonden in een tweedimensionaal rooster. Het weefsel, eerst 2 m breed en later met Sulzer-weefmachines op 5 m breedte geweven, werd in de constructieafdeling aan elkaar genaaid tot stukken van maximaal 2000 m². Als de wiepen erop gebonden waren, werd het stuk naar de oever gesleept en met stortsteen afgezonken. Zoals reeds vermeld werd op dit systeem octrooi verkregen; het werd een geweldig succes. Honderdduizenden vierkante meters werden vervaardigd in een viertal typen weefsel, elk met verschillende maasopeningen. Alleen al aan de oevers van de IJssel liggen al meer dan 1 miljoen m².

Het eerste grote kunstwerkproject was realisering van de afwateringssluizen in het Haringvliet. Deze sluizen konden in tegenstelling met het latere Oosterschelde project, in een bouwput worden gebouwd. Ook hier werden weer nylonfilters ingebouwd in de totale bodembeschermingsconstructie, de zgn. stortebedden. In 1964 kwam hiervoor een order van 150.000 m². Helaas ging hier een order van 1.000.000 nylon zandzakken niet door, omdat men na de sluiting van de Grevelingen had gekozen voor verdere sluiting door middel van een kabelbaan en caissons.

In vogelvlucht: filtermatfabriek bij de Oosterschelde met Nicolonweefsel

Kunstmatig zeewier

Een interessante ontwikkeling die uiteindelijk niet tot succes leidde, was het project van kunstmatig zeewier. (Darwin had reeds tijdens de reis met de Beagle geconstateerd, dat bij sommige havens in de Pacific de golfslag verminderd werd en zand-aanwas plaats vond door velden van natuurlijk zeewier.) Deze ontwikkeling was mogelijk door de nieuwe synthetische vezels polyethyleen en polypropyleen die in de zestiger jaren waren ontwikkeld, de 'olefinen', producten van de petrochemische industrie. Polyethyleen werd reeds genoemd als het 0,3 mm garen in de zinkstukken. Polypropyleen, door een extrusionproces verkregen als bandje, zou een geweldige vlucht nemen als basisweefsel voor het tuften van tapijten, in plaats van jute. (Deze weefsels werden zeer succesvol geproduceerd door Thiokol ten Cate, een dochteronderneming van Nijverdal ten Cate in Nijverdal.) Deze vezels hadden een soortelijke dichtheid van omstreek 0,9 en konden dus in het water drijven. De eerste proeven werden in Denemarken genomen, waarbij bundels polypropyleengaren door middel van loodblokken op de zeebodem werden verankerd. Ook de NASA nam proeven voor de kust van een lanceerbasis op Cape Kennedy. Het grote probleem bleek de verankering

van de bundels garen. Nicolon ontwikkelde daarop een systeem - waarop octrooi werd verkregen - waarbij een weefsel werd gemaakt, met in de lengterichting (ketting) aan één zijde een smalle strook voor de bevestiging van een nylon buisweefsel dat met zand kon worden gevuld. De inslagdraden bestonden uit de polypropeendraden die in het water moesten zweven. Om deze draden tijdens het weven enigszins bij elkaar te houden, werden hulpkettingdraden gebruikt van natuurlijk alginaatgaren dat in zout water oplost. Dit alginaatgaren was in Engeland ontwikkeld onder meer voor het breien van werkjes in sokken. Na het oplossen van het garen in zout water werden dan leuke effecten verkregen. In diezelfde tijd ontwikkelde Shell een polypropeen schuimgaren met een dichtheid van slechts 0,2 en dus met een hoog drijvend vermogen. Nicolon kon deze extruder overnemen en produceerde dit garen als enige ter wereld.

Met Rijkswaterstaat werden grootschalige proeven genomen bij Ameland en Texel. Hoewel het zeewier goed werkte en zandwinning rond de geplaatste velden plaatsvond, bleek na verloop van tijd water de schuimcellen binnen te dringen waardoor de dichtheid weer toenam, wat niet de bedoeling was. Daarmee eindigde de ontwikkeling.

Weefselconstructies

Het meest fascinerende project op het gebied van de waterbouw op de hele wereld was misschien wel het bouwen van de Stormvloedkering in de Oosterschelde. Oorspronkelijk zou de sluiting van de Oosterschelde in 1977 gebeuren met behulp van kabelbanen. De twaalf benodigde kabelbaantorens werden van 1972 tot 1974 gebouwd. In de politiek rees echter de vraag of de Oosterschelde niet open moest worden gehouden voor behoud van het bestaande zoute getijdenmilieu en de schelpdierencultuur. Op 15 augustus 1973 werd de 'Commissie Klaassesz' ingesteld die hierover moest rapporteren. De conclusie was dat er een afsluitbare stormvloedkering moest worden gemaakt. De reeds gebouwde pijlers werden met veel moeite verwijderd, waarna een gigantisch project opgang kwam waarvan de afronding in 1986 werd voorzien. (Totale kosten f 5,5 miljard.)

In een speciale bouwput werden 66 pijlers gebouwd. Na plaatsing daarvan werd het mogelijk 63 afsluitbare stalen schuiven aan te brengen, die alleen bij hoog water gesloten zouden moeten worden. Aan de onderzijde van elke 30-40 m hoge pijler werd afsluitende nylon grindworst geplaatst die met sterke banden aan de pijler werd bevestigd. Die konden na de plaatsing worden losgehaakt zodat de holle ruimte tussen de onderkant van de pijlervoetplaat en de filtermat goed werd afgesloten. Hiervoor leverde Nicolon 165.000 m.

Ter bescherming van de zandbodem en als basis voor de 66 pijlers moesten 66 filtermatten gebouwd worden van elk 200 x 42 m en een dikte van 0,36 m. Deze filtermatten waren opgebouwd uit 3 verschillende lagen zand en grind, waartussen

weefsels geplaatst werden. Een deel van deze weefsels ontwikkelde en leverde Nicolon, alsmede een sterk weefsel waarmee de bovenkant van de filtermat werd afgesloten. De fabriek voor het bouwen van deze filtermatten kostte f 50.000.000.- Op 4 oktober 1986 werd de stormvloedkering in gebruik gesteld. En de kritische voorspelling van een gepensioneerd ambtenaar van Rijkswaterstaat, dat de Stormvloedkering na het eerste gebruik in elkaar zou storten, kwam niet uit.

Slotbeschouwing

Dit is slechts een kleine bloemlezing van producten die vóór 1955 nog niet bestonden. Niet genoemd werden het wegengaas, de Gobimat (betonstenen geplakt op een sterk filterweefsel), de spantuin (slootbescherming gebruikt bij de vele ruilverkavelingen die in de zestiger jaren plaatsvonden), de prepactmatras (een flexibel dubbelweefsel dat met behulp van colloïdale mortel volgepompt kon worden), sterke weefsels voor de stabilisering van wegconstructies, waterdichte membranen voor waterreservoirs, het 20 m brede weefgetouw voor het maken van naadloze weefsels etc. etc.

Het mag duidelijk zijn dat deze ontwikkelingen niet in staat waren om een compensatie te geven voor de duizenden arbeidsplaatsen die in de textiel in de 60-er en 70-er jaren verloren gingen.

(Auteur was van 1968 tot 1986 directeur van Nicolon. Red.)

Literatuur

De volgende boeken geven uitvoerige informatie over de ontwikkeling van de textielindustrie in roerige jaren, alsmede een overzicht van ontwikkelde weefsels in Nederland en Amerika, met de nodige technische berekeningen:

- J. de Jager, 'De draad van de toekomst. Opkomst, tegenslag en voorspoed van Koninklijke Nijverdal-Ten Cate 1945-1990', Zutphen, 1991
- Robert M. Koerner & Joseph P. Welsh, 'Construction and geotechnical engineering using synthetic fabrics', New York, 1980
- Dr. A.L. van Schelven, 'Onderneming en Familisme. Opkomst, bloei en neergang van de textielonderneming Van Heek & Co te Enschede', Leiden, 1984
- R. Veldhuijzen van Zanten Geotextiles and geomembranes in civil engineering A.A. Balkema, Rotterdam/Boston, 1986

TWE EREPENNINGEN

vervolg

Het artikel 'Twee Erepenningen' van J.H. Gieskes, verschenen in het vorige nummer ('t Inschrien nr. 4, okt. 1999), was niet compleet. De redactie verzuimde de tekst weer te geven van de correspondentie, welke tussen 7 juni en 8 augustus 1932 over de beschreven erepenning voor de scheidende burgemeester Edo Johannes Bergsma werd gevoerd. Welk verzuim hiermee wordt goedge maakt.

*Erepennning, in 1932
uitgereikt aan Edo
J. Bergsma, ter
gelegenheid van
het veertigjarig
bestaan van de
ANWB (foto uit:
Een Eeuw Wijzer,
1883-1993, honderd
jaar ANWB)*

*Bergsma was van 1884 tot
1937 voorzitter van deze bond.*

Edo Johannes Bergsma, geboren 6 juni 1862 te Makkinga, gem. Ooststellingwerf (Fr.), overleed 5 november 1948 te Arnhem. Bergsma was burgemeester van Enschede van 1896 tot 1932. In 1932 nam hij na 36 jaar afscheid. De wethouders wilden hem voor zijn vele verdiensten eren met het ereburgerschap van de stad en met een erepenning.

Op 7 juni 1932 schrijven loco-burgemeester en wethouders van Enschede aan de gemeenteraad een brief met de volgende inhoud:

Een Comité, als Tolk der Burgerij, heeft zich mogen belasten met de taak om bij het neerleggen van het Burgemeestersambt door onzen, zoowel door Uwe Vergadering als door ons College zoo hoog geachten Voorzitter, uiting te geven aan de groote waardering der Ingezetenen voor hetgeen de heer Bergsma voor Enschede heeft gedaan.

Het is ons bekend dat bij de Leden van den Raad de gedachte warme instemming heeft gevonden om ook van de Wettelijke Vertegenwoordiging der Gemeente een blijvend getuigenis te geven van den dank die onze Plaatselijke Gemeenschap verschuldigd is aan dezen bekwamen Bestuurder.

Gedurende 36 jaren heeft de scheidende Burgemeester zijn veelzijdig kennen en

kunnen aan haar ten goede laten komen op een wijze, welke zijn persoonlijkheid als lichtend voorbeeld zal doen voortleven voor tijdgenoot en nakomeling.

Wij meenen dat de waardeering hiervoor Uwerzijds niet beter tot uitdrukking kan worden gebracht dan door den heer Bergsma met een besluit van den Raad als voorbeeld voor elk burger te eeren.

Het voorstel van ons College - waarvan de Burgemeester vanzelfsprekend onkundig bleef - is daarom om te besluiten tot instelling als hooge Gemeentelijke onderscheiding van het Eere-burgerschap van Enschede en dit aan te bieden aan den heer Edo Johannes Bergsma, van 1 Augustus 1896 tot 15 Juli 1932 Burgemeester der Gemeente.

Voorts om daaraan toe te voegen de uitreiking van een gouden exemplaar van de Gemeentelijke legpenning, ingesteld bij Uwe besluiten van 23 Juli en 9 Augustus 1927.

Daarop volgt een brief dd. 9 juni 1932 van de gemeentesecretaris van Enschede, C.F. Klaar, gericht aan de Koninklijke Begeer N.V. te Voorschoten:

In 1927 is door U vervaardigd een Gemeentelijke Legpenning, waarvan de matrijs onder Uwe berusting is gebleven.

Er is besloten thans een afslag daarvan in goud te laten maken en 3 afslagen in brons. Een proeve van een opschrift aan de voorzijde voeg ik hierbij met beleefd verzoek mij te willen laten weten of tegen de uitvoering daarvan technische of andere bezwaren voor U bestaan.

Indien U een andere uitvoering voorstaat, dan houd ik me gaarne aanbevolen voor Uw raad.

N.V. ATELIERS VOOR EDELSMEED- EN PENNINGKUNST

VOORHEEN

—KONINKLIJKE-BEGEER—

KABINET

Ingekomen 10-6-32
No. 146

Het antwoord van de Koninklijke-Begeer aan de heer Klaar dd. 10 juni, luidt:

WelEdelGestrenge Heer,

In beleefd antwoord op Uw geëerd Kabinet schrijven van 9 Juni deelen wij U mede, dat tegen de uitvoering van een gouden en 3 bronzen afslagen van den eerepenning der Gemeente Enschede met een opschrift op de keerzijde als door U opgegeven onzerzijds geenerlei technische of andere bezwaren bestaan.

Indien op de 3 bronzen afslagen hetzelfde opschrift op de keerzijde moet komen als op de gouden afslag, adviseeren wij U dit opschrift en relief te doen aanbrengen, waarvan een stempel moet worden vervaardigd.

De totaalkosten zullen bedragen:

<i>een gouden afslag van ± 80 gram gewicht</i>		<i>f 165,—</i>
<i>3 bronzen afslagen</i>	<i>à 2,50</i>	<i>f 7,50</i>
<i>kosten keerzijdestempel met tekst</i>		<i>f 40,—</i>
<i>een fraai blauw lederen etui voor de gouden afslag</i>		<i>f 5,—</i>
<i>3 gewone etui's voor de bronzen afslagen</i>	<i>à 1,75</i>	<i>f 5,25</i>
		<hr/>
		<i>f 222,75</i>

Daarop antwoordt de heer Enklaar op 16 juni dat is besloten dat de tekst op de bronzen afslagen dezelfde moet zijn als op de gouden afslag en dat het de bedoeling is dit opschrift en relief te doen aanbrengen.

Op 29 juli 1932 - het afscheid van de heer Bergsma heeft twee weken daarvóór plaats gevonden - ontvangen zowel Het Koninklijk Kabinet van munten en penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage als de directeur van het Rijksmuseum Twenthe, een brief van Burgemeester en Wethouders van Enschede:

Aan den Heer Edo Johannes Bergsma is bij zijn aftreden als Burgemeester dezer gemeente op 15 Juli 1932, aangeboden een afslag in goud van de indertijd vervaardige Gemeentelijke legpenning.

Veronderstellend dat U daarop prijs stelt, bieden wij U een afslag in brons hierbij aan.

De directeur van het Rijksmuseum Twenthe, J.H. van Heek, reageert op 1 augustus aldus:

Edelachtbare Heeren,

In het bezit van Uw schrijven ddo 29 Juli jl., waarbij U ons te geschenke aanbiedt den daarby ingesloten bronzen legpenning, zooals die in goud is aangeboden aan den Heer Edo J. Bergsma by zyn aftreden als Burgemeester der Gemeente Enschede op 15 Juli 1932, zeg ik U hierbij hartelyk dank voor dit ons zoo welkome geschenk, waarby ons weder Uwe groote belangstelling blykt voor onze instelling.

Gaarne zullen wy dezen legpenning een plaats geven in onze penningverzameling.

En ook de directeur van het Kon. Penningkabinet is verheugd met de penning en spreekt zijn dank uit in een brief dd. 8 augustus 1932.

KLOMPENMAKERIJ IN ENTER

Enter is het dorp van de klompen en de zompen. Aan het begin van deze eeuw waren er ongeveer 300 klompenmakers. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren dat er veertig.

In die tijd was de behoefte aan klompen bij gebrek aan schoenen, groot. Momenteel zijn er nog twee.

Omdat de klomp zo'n prominente plaats innam in het Enterse leven, werden er ook veel ansichten van gemaakt. Ditzelfde gold overigens ook voor enkele plaatsen op de Veluwe en in Noord-Brabant.

De uitgever van deze bruine kaart is niet vermeld. Wel zijn de erop afgebeelde personen bekend, zoals klompenmaker Pluimers en zijn vrouw en de expediteur (met hoed) Gait Ezink. Deze vervoerde de klompen onder andere naar Friesland. Links staan de klompen 'aangebost'.

Op veel oude kaarten van Enter liggen vaak op en langs de weg omgehakte populieren en wilgen. Haast elk gezin fabriceerde toen in de vrije tijd, dus vooral 's winters, klompen als bijverdienste. Nog steeds herinnert midden in het dorp een grote klomp aan die tijd, die armoedige tijd.

J.S.

Ansichtkaart uit de verzameling van Joop Sybrandi

Zwaleman

EEN KWESTIE VAN WILLEN

Een nieuw millennium, ook al tellen we dan verkeerd (het oude duurt eigenlijk nog één jaar!). Duizend jaar vooruit kijken is me te moeilijk, honderd jaar geeft al problemen genoeg. Dat zou bijvoorbeeld Edward Bellamy ondervonden hebben, had hij nu nog geleefd. De romans van deze Amerikaan spelen in het jaar 2000 en de negentiende-eeuwse auteur voorspelde daarin een ideale socialistische maatschappij....

Ook in Twente had de Bellamy-beweging heel wat aanhang onder idealistische arbeiders, wie de practischer aanpak van de partij-socialisten van diversen huize om welke reden dan ook niet aanstond. Als verslaggever heb ik vóór de oorlog heel wat volle zalen trekkende Bellamy-sprekers horen getuigen. Na de oorlog hoorde je niets meer van hen. Ook het officiële socialisme raakte heel wat utopie kwijt.

De afgelopen eeuw heeft wel een stuk welvaart gebracht, waarvan de utopisten hebben gedroomd. Ook wie dat grotendeels niet heeft meegemaakt, laat staan de jongeren, kan zich nauwelijks voorstellen hoe sober en vaak armoedig onze directe voorouders hebben geleefd. En hoe besloten ook hun leefomgeving was. Weliswaar bestonden er sinds de prehistorie contacten met de buitenwereld, maar die bleven incidenteel en tot enkelen beperkt. Een bronshandelaar, wiens tegen onheil begraven koopwaar in onze eeuw bij Markelo werd teruggevonden, bijvoorbeeld. Of de Vriezenveense Ruslui, die in het verre St. Petersburg hun handelsposten stichtten, maar toch zo honkvast waren, dat de meesten op latere leeftijd naar hun Twentse dorp terugkeerden. Een enkele boerenzoon van deze kant van de IJssel die in het barre Noorden ter walvisvaart toog. En later de meeste textielabrikanten, belust op vakkennis van elders die zij na hun studiejaren op eigen erf konden toepassen. Zij leerden Duits en Engels, maar bleven Twents spreken, zowel thuis in de villa als tegen hun honkvaste arbeiders in de fabriek.

Dat algemene (relatieve) isolement van de Tukker is door schrijvers over ons 'volkskarakter' gezien als mede-oorzaak van de Twentse eigenheid. In het nu al verschenen Jaarboek Twente van het komende millennium (zou het de eerste eeuw daarvan vol maken? De vooruitzichten zijn nu al hoopgevend voor de huidige uitgever, ons eigen Van Deinsse Instituut) gaat Dick Schlüter onze redenering drastisch te lijf, waarbij hij op nogal losse gronden en zonder de volledige literatuur over het onderwerp te noemen, het bestaan van een Twentse groepsmentaliteit ontkent. In mijn rubriek

'Bij ons in het Oosten' in de Twentsche Courant Tubantia van 17 november 1999 heb ik hem van replek gediend. Hoewel dat in feite al eerder door gekwalificeerde onderzoekers was gedaan (Van Heek, Blonk, Baas-Hofschulte) zou het best interessant zijn, wanneer een wetenschappelijk geschoold volkskundige het onderwerp eens opnieuw zou benaderen vanuit de situatie van nu. 'Volkskarakter', om met Dick Schlüter het verouderde woord nog maar eens te gebruiken, is namelijk geen statisch gegeven. Het verandert met de omstandigheden en kan zelfs helemaal verdwijnen, zoals Ineke Baas heeft betoogd in haar boeiende doctoraalscriptie 'Twentse eigen-aardigheden'. Datzelfde geldt ook voor de volkstaal die zo bepalend is voor het eigene van de streek. Volgens Schlüter verkeert het Twents al in de terminale fase. Daar zijn uiteraard de vrienden van de Twentse sprook binnen en buiten het Instituut het niet mee eens. Het is trouwens in de voorbije honderd jaar al vaker beweerd en nog steeds door de feiten gelogenstraft.

Dat de eigen aard van ons gewest onder druk staat, zal overigens niemand ontkennen. Ook niet, dat er al veel veranderd is. Dat besef je nooit beter dan wanneer het verleden tot leven komt door publicaties van tijdgenoten (van toen). Twentse schrijvers van naam (hoewel Cato Elderink in de buurt kwam) hebben zich nauwelijks uitgelaten over het dagelijks leven van rond de vorige eeuwwisseling. De Achterhoek daarentegen kan bogen op het voortreffelijke boek van 'meester' Heuvel: 'Oud Achterhoeks Boerenleven'. Wel wat nostalgisch-verheerlijkend maar als documentaire een onuitputtelijke bron. Nu blijkt ook een andere Achterhoekse schrijver (vooral van kinderboeken) zijn jeugdleven op het geïsoleerde boerenland in geschrifte (letterlijk: een hele stapel schoolschriften) te hebben vastgelegd. De Historische Kring Borculo heeft een special van haar tijdschrift gewijd aan het deel dat zich afspeelt in de buurtschap Gelselaer, op de grens van Twente. De auteur, 'meester Krebbers', is daar geboren en opgegroeid. Opnieuw krijgen we een (niet geïdealiseerd) beeld van hoe deze streek er zo'n eeuw geleden uitzag en hoe mensen toen leefden. Sober vooral en met een grote mate van zelfvoorziening. Inclusief de textielnijverheid, die in de grotere centra al de - nu weer bijna verdwenen - industriële fase had bereikt. Maar op het platteland was de eerste (stoom)trein nog een belevenis van jewelste.

Twente zal ook in de komende eeuw op veel punten drastisch veranderen. Bestuurlijk onder andere en dat betekent toch wel een bedreiging van het Twents-eigene. Het plattelandskarakter van Tweekelo is bijvoorbeeld niet heilig voor het stadsbestuur van (straks groot?-)Enschede, dat nu al de Usseler-es wil offeren aan het groot groeien.

Onze kleinste gemeente heeft een antwoord op dit soort dingen. Bij elke ingang van het stedeke lees je: 'Deepen blij Deepen!'. Inderdaad, ook als het gemeentelijk op zou gaan in de Hof van Twente.

Het is vooral een kwestie van willen.

WOON- EN LEEFOMSTANDIGHEDEN IN RIJSSSEN ROND DE JAREN 1906-1907

G.J. Bouwhuis

Op 3 december 1906 breekt in Rijssen, bij de jutefabrieken van Ter Horst & Co, een werkstaking uit. Een groot deel van de arbeiders legt het werk neer en gaat pas op 26 april 1907, wanneer het conflict helemaal is uitgevochten, weer aan de slag. De oorzaken van de staking worden zowel gezocht in de werkomstandigheden in de fabrieken van Ter Horst & Co, als in de leef-woonomstandigheden in Rijssen. De firma vindt deze laatste component heel belangrijk en ontkent verantwoordelijk te zijn voor de manier waarop de Rijssenaren wonen en leven. In dit artikel wordt een schets gegeven van die leefomstandigheden en een poging beschreven van een aantal Rijssenaren, om de directe nood te lenigen. Ook de rol van het gemeentebestuur komt hierbij aan de orde. Dan volgt een overzicht van de maatregelen die het gemeentebestuur worden aangeraden door de Gezondheidscommissie die te Wierden zetelt, en waaronder Rijssen ressorteert. Tenslotte wordt vermeld welke pogingen het gemeentebestuur in het werk stelt om één en ander te verbeteren.

Woon- en leefomstandigheden

De firma Ter Horst & Co wijst er op dat er in Rijssen veel misstanden zijn die een gevaar zijn voor de volksgezondheid, maar niets met het werk op de fabrieken hebben uit te staan. Zo verkeren de watervoorziening en het afvoersysteem in zeer slechte staat. Ook de bodem in het stadje is zeer vervuild.¹ Ter Horst baseert deze bewering op een rapport van de Gezondheidscommissie.

Deze commissie deelt aan burgemeester en wethouders van Rijzen bij verschillende gelegenheden mee, dat de staat waarin straten en pleinen binnen het stadje zich bevinden, haar goedkeuring niet kan wegdragen. Bij inspectie troffen de commissieleden bij vrijwel alle huizen mestvaalten en 'open drekpoelen' aan. Deze beerputten, waarin huisvuil en de inhoud van de privaten wordt verzameld, zorgen bij bepaalde weersomstandigheden voor een verpestende stank.² Een aantal keren vonden zij een groot, niet overdekt gat, waarin het afgevoerde vuil zich verzamelt, dat dan verder wordt afgevoerd door de goten in de straten. In de straten bevinden zich open riolen, waarvan de inhoud maar langzaam wegloopt. Bovendien liggen overal uitwerpselen. De Gezondheidscommissie is van mening dat de grond helemaal doortrokken moet zijn met schadelijke bestanddelen, die een negatieve invloed hebben op de gezondheid van de bevolking.³ Ook het drinkwater is niet goed: een waterleiding is er niet, de mensen halen hun drinkwater uit pompen en putten; maar dichtbij elke put bevinden zich mestgaten en beerputten. Het water uit zo'n put ziet er 'onooglijk' uit en de leden van de Gezondheidscommissie durfden er geen slok van te nemen.⁴

Met de woonomstandigheden van veel Rijssenaren is het eveneens slecht gesteld. Het interieur bestaat in een aantal gevallen uit één vertrek waarin gewoond, gekookt, geslapen en gewerkt wordt.⁵ Het is er vaak vochtig zodat het behang in flarden aan de muur hangt. Soms hangt in de woningen een stank van traan, veroorzaakt door de jute, waarvan in huisarbeid zakken worden genaaid.⁶ Zestien woningen zijn zo slecht dat ze eigenlijk onbewoonbaar verklaard moeten worden.⁷

De Vereeniging voor Kinderopvoeding

Het blijkt dat in de winter van 1906/1907 veel kinderen op straat lopen die niet eens één warme maaltijd per dag krijgen. Opvallend is dat het hier vooral gaat om kinderen van arbeiders, die niet bij Ter Horst werken. Deze Rijssenaren zijn door armoede niet in staat hun kinderen behoorlijk te voeden. In het jaar van de staking hebben zij het extra moeilijk. De meesten verdienen nu en dan iets bij met spitten of dorsen bij de arbeiders van Ter Horst & Co, die naast hun 66-urige werkweek bijna allemaal een landbouwbedrijfje exploiteren. Nu de werkstaking aan de gang is, doen de fabrieksarbeiders dit zelf en moeten de losse arbeiders deze inkomsten missen.⁸

Een aantal Rijssenaren wil hier iets aan doen en besluit, naar het voorbeeld van andere plaatsen, een Vereeniging voor Kindervoeding op te richten. Het is een initiatief waarin leden van de Vrijzinnige Kiesvereeniging (liberalen) en socialisten samenwerken. Leden van de Anti Revolutionaire Partij verklaren zich principieel tegen. Een delegatie onder leiding van jonkheer T.A. Coenen, bewoner van havezate 'de Oosterhof', verzoekt het gemeentebestuur één van de lokalen van de christelijke bewaarschool te mogen gebruiken en tevens een eenmalige subsidie van f 25,- te verstrekken.

In een vergadering van de gemeenteraad vindt een viertal leden dat beide verzoeken moeten worden ingewilligd, maar burgemeester Theunis Lodder verwoordt de mening van de anti-revolutionairen en verklaart dat armenzorg geen taak is van het gemeentebestuur, maar moet worden overgelaten aan de diaconieën van de verschillende kerken. Er mag pas een beroep worden gedaan op het burgerlijk arbbestuur, wanneer blijkt dat de armoede zo groot is dat de middelen van de diaconiebesturen te kort schieten. De burgemeester veronderstelt dat in een aantal gevallen drankmisbruik de oorzaak van de ellende is. Hij vindt het verkeerd dat in deze gevallen de gezinshoofden de verantwoordelijkheid voor hun kinderen uit handen wordt genomen. Het verstrekken van voeding aan hun kinderen zou het gezinshoofd aanleiding kunnen geven tot nog meer drankmisbruik. Bovendien, vindt hij, wordt door het verstrekken van voedsel in een lokaal het gezinsverband uiteengerukt. Andere raadsleden steunen hem; ook zij vinden dat de opvoedingstaak bij de ouders moet blijven berusten.

Raadslid Kortbos veronderstelt dat ook het tegenovergestelde, dus minder drankgebruik het gevolg zou kunnen zijn en vindt het gewenst een proef te doen. Bovendien kunnen, buiten drankmisbruik, andere oorzaken van armoede bestaan. Juist in die gevallen zal het de ouders goed doen dat de helpende hand wordt geboden.

De weg van het armbestuur acht hij te lang.

Wethouder J. ter Horst J.J. zn. (één van de firmanten van Ter Horst & Co) stemt ook met het voorstel in, maar het wordt met 6 stemmen tegen 4 verworpen. Wel wordt toegestaan een lokaal van de christelijke bewaarschool te gebruiken.⁹ De initiatiefnemers besluiten dan maar van start te gaan zonder steun van de gemeente en vormen een bestuur met daarin de heren jhr. F. Coenen, J. Oldekamp en de dames Bosch-Egbers, W. Kortebos en I. Bäumer. Gedurende de maand februari 1907 wordt elke dag aan 40 tot 50 kinderen een warme maaltijd verstrekt. De bedoeling is deze dienstverlening in december te hervatten.

De aanbevelingen van de Gezondheidscommissie

Wat betreft de verbetering van de toestand van straten en pleinen valt op, dat het gemeentebestuur van Rijssen aanvankelijk weinig actief is. Het heeft een taakopvatting die lijnrecht staat tegenover die van de Gezondheidscommissie, die dan ook probeert de gemeente te stimuleren tot meer activiteit op dit gebied.

In het jaarverslag over het jaar 1904 stelt het gemeentebestuur dat voldoende wordt gelet op het naleven van verordeningen op de volksgezondheid, zodat 'de toestand bevredigend is te noemen'. Waterleidingen (bedoeld zijn sloten en waterlopen) worden volgens dit verslag regelmatig schoongemaakt. De toestand ervan wordt 'vrij gunstig' genoemd. Voor afvoer van vuil uit goten en riolen wordt regelmatig gezorgd. Het gemeenteverslag maakt ook melding van de mestvaalten, die de Gezondheids-

Rijssen

Walstraat

Uitgever: J. Oudehaagen, P. J. Trompeter, Deventer.

Ansichtkaart uit de verzameling van J. Sybrandi.

commissie zo verwerpelijk vindt. In het bijzonder waar zij een nadelige invloed op de volksgezondheid kunnen uitoefenen, worden zij opgeruimd.¹⁰

Vanaf 1905 stuurt de Gezondheidscommissie regelmatig brieven naar het Rijssense college van burgemeester en wethouders, waarin misstanden aan de orde worden gesteld. Zo noemt zij op 1 maart van dat jaar een open put, waaruit een aantal gezinnen drink- en huishoudwater haalt. Daarin drijven dikwijls oude schoenen, petten en andere voorwerpen, die er door kinderen in worden gegooid. Het water is gevaarlijk voor de volksgezondheid en de commissie verzoekt het gemeentebestuur de put van een deksel te voorzien.¹¹ Iets van de kritiek op de mestvaalten is wellicht toch tot het gemeentebestuur doorgedrongen, want nu heet het dat aan het opruimen en onschadelijk maken van de mestverzamelingen voortdurend de hand wordt gehouden.¹²

Op 11 mei 1906 dringt de Gezondheidscommissie aan op het schoonhouden van lokalen en privaten van de twee openbare lagere scholen, waar het ondraaglijk stinkt. Bovendien leveren enkele pompen bij die scholen drinkwater op, dat totaal ongeschikt is voor consumptie. Tot ergernis van de commissie is in de kom van de gemeente de toestand nog steeds onhoudbaar vanwege het grote aantal mestvaalten. Men raadt de gemeente aan de eigenaren aan te schrijven dat ze hun mesthopen moeten opruimen en dat, wanneer hieraan geen gehoor wordt gegeven, tot vervolging zal worden overgegaan. De burgemeester zegt toe maatregelen te nemen.¹³

Het jaarverslag van de Gemeente van 1906 vermeldt dat de waterleidingen dat jaar behoorlijk zijn onderhouden en dat de goten en open riolen in de gemeente zich in behoorlijke staat bevinden. De mestvaalten zijn door de gemeentepolitie geregistreerd 'ten einde de opruiming daarvan te bevorderen'. De put voor het drinkwater uit de pompen bij de openbare lagere school is dieper geslagen maar het is niet gelukt zuiver water te krijgen.¹⁴

De Gezondheidscommissie stelt voor een ondergrondse riolering naar de Regge aan te leggen, waarop de gemeente antwoordt veel voor dit plan te voelen en het voornemen te hebben een onderzoek naar de uitvoerbaarheid hiervan in te stellen.¹⁵

In 1907 maakte de Gezondheidscommissie het gemeentebestuur attent op een woning aan de Deventerweg, waarin een stoelenmatter woont. Het huis is aan de achterkant een ruïne en het dak is gedeeltelijk ingestort, terwijl het geheel uiterst bouwvallig is. Men stelt voor de woning onbewoonbaar te verklaren.¹⁶

Het beleid van het gemeentebestuur ten opzichte van de mesthopen heeft nog steeds niet tot het gewenste doel geleid want met ergernis constateert de commissie op 18 mei 1907 dat in de situatie rond de mestvaalten in de kom van het stadje nog steeds geen verandering is gekomen. Met enige nadruk wordt de burgemeester nu aangespoord eindelijk de juiste maatregelen te nemen.¹⁷

Op 2 oktober - de staking is inmiddels afgelopen - brengt de Gezondheidscommissie opnieuw een bezoek aan Rijssen. Dit leidt tot de volgende aanbevelingen:

- toezicht op de afvoer van vuil, omdat die nog veel te wensen overlaat
- verbetering van de ventilatie in de schoollokalen van de openbare lagere school en aandacht voor het schoonmaken.
- aanstelling van een opzichter die toezicht moet houden op de naleving van de woon- en bouwverordening
- verbetering van de woning van de erven Siemerink aan de Haar.

Verbeteringen

De gemeente wordt verzocht aan de commissie door te geven wat aan de misstanden is gedaan.¹⁸ Tot ergernis van de Gezondheidscommissie laat Rijssen, evenals de vorige keren, niets van zich horen. De commissie meldt daarop aan Gedeputeerde Staten van Overijssel dat zij geen afschrift van de genomen maatregelen heeft ontvangen en er daarom van uitgaat, dat in Rijssen geen actie is ondernomen. Zij vraagt Gedeputeerde Staten zodanige maatregelen te nemen, dat de commissie haar zaken kan afwerken en 'niet meer afhankelijk is van de willekeur van het gemeentebestuur'.¹⁹ Overigens is gebleken dat nog geen enkele gemeente in het ressort van de commissie een deskundige voor toezicht op nieuwbouw van woningen heeft aangesteld. Men vindt dit te duur.²⁰ De gemeente Rijssen is het niet eens met de bevindingen van de Gezondheidscommissie wat betreft de mestvaalten. In het jaarverslag over 1907 stelt zij dat de gemeentepolitie de burgers heeft aangezegd hun mestvaalten op te ruimen. Aan dit bevel is vrij algemeen voldaan; tegen een aantal nalatigen werd proces-verbaal opgemaakt.²¹

In 1908 lijkt het gemeentebestuur eindelijk ernst te hebben gemaakt met het doorvoeren van verbeteringen. Bestratingen zijn vernieuwd, evenals een aantal 'waterleidingen', zoals de Maatgraven, de Oosterhofsbeek en een aantal sloten, die door de Eiermors, langs de Oosterhof en langs het Witmoes naar Enter lopen.

In de politieverordening is een bepaling opgenomen, waardoor het verboden wordt mest op open wagens te vervoeren. De reinheid van straten en pleinen is hierdoor verbeterd. De gemeente verzamelt het huisvuil, dat naar een terrein op de Mors wordt gebracht. In de maanden juni, juli en augustus heeft de politie een aantal inwoners gesommeerd hun beerputten (asch- en secreetgaten) op te ruimen. De meesten hebben dat ook gedaan maar tegen een achttiental nalatigen werd proces-verbaal opgemaakt, waarna ieder door de kantonrechter een boete van f 1.- kreeg opgelegd.²² Bij een weekloon van een fabrieksarbeider van tussen de zes en zeven gulden, mag dit een behoorlijk bedrag worden genoemd.

Over 1909 wordt gemeld dat de bovengenoemde verbodsbepaling ook werkelijk is nageleefd en waar nodig afgedwongen.

In 1910 is door de gemeente besloten op een terrein aan de Markeloseweg een viertal arbeiderswoningen te bouwen, ter vervanging van een aantal onbewoonbaar verklaarde woningen elders in de stad. De oplevering vond op 25 november van dat jaar plaats. Ook werd weer op enkele plaatsen de bestrating vernieuwd. De mesthopen zijn kennelijk een onuitroeibaar kwaad, maar de gemeente heeft de bestrijding nu met voortvarendheid ter hand genomen. Bij 700 woningen werd een controle uitgevoerd en dat leidde ertoe dat maar liefst 124 personen werden geverbaliseerd.²³

Ook in 1911 werd een aantal mensen vervolgd, maar ook in 1913 bleek het nog steeds nodig voortdurend de hand te houden aan de naleving van de verordening op dit gebied, er kwamen blijkbaar nog steeds mesthopen voor.²⁴

Conclusie

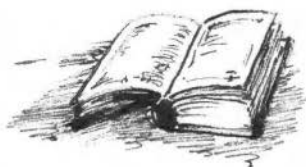
Samenvattend kunnen we stellen dat de bewering van de firma Ter Horst & Co, dat de slechte leef- en woonomstandigheden in Rijssen niet aan haar te wijten zijn, niet helemaal onwaar is. Het is het door anti-revolutionairen gedomineerde gemeentebestuur

dat aanvankelijk een veel te passieve houding aanneemt. Naar blijkt uit haar standpunt ten opzichte van de Vereeniging voor Kindervoeding, vindt het gemeentebestuur dat het geen taak heeft in het lenigen van directe nood. Ook met betrekking tot de toestand der woningen, wegen en pleinen, de drinkwatervoorziening enzovoort, stelt het gemeentebestuur zich afwachting op. De Gezondheidscommissie weet uiteindelijk het gemeentebestuur tot actie aan te zetten.

Noten

1. Overzicht naar aanleiding van de Werkstaking Rijssen. Ter Horst & Co.
2. Verslag van een inspectie gehouden door twee leden van de Gezondheidscommissie in Rijssen op 19, 20 en 26 september 1907. Archief Gezondheidscommissie te Wierden, aanwezig in het Gemeentehuis te Wierden.
3. Verslag van een op 17 maart 1903 gehouden onderzoek naar de volksgezondheid te Rijssen. Archief Gezondheidscommissie.
4. Idem
5. Handelingen der Staten-Generaal 1906-1907 II, 48ste vergadering 24 december 1906.
6. Het Volk, 9 december 1906. CBS-stakingsdossiers, map 32. Aanwezig op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.
7. Brief van de Gezondheidscommissie aan B. en W. te Rijssen, 4 juli 1906. Archief Gezondheidscommissie.
8. Twentsch Zondagsblad, 27 januari 1907. Verzameling Wegener, Enschede.
9. Oud Archief Stad Rijssen, inv.nr. 44.
Gemeenteraad, Openbare Vergaderingen 27 februari 1906 en 4 november 1907
10. Verslag van den toestand der gemeente Rijssen over het jaar 1904. Oud Archief Stad Rijssen.
11. Archief Gezondheidscommissie te Wierden.
12. Verslag van den toestand der gemeente Rijssen over het jaar 1905. Oud Archief Stad Rijssen.
13. Brieven dd. 11 mei en 4 juli aan B. en W. te Rijssen. Archief Gezondheidscommissie te Wierden
14. Verslag van den toestand der gemeente Rijssen over het jaar 1906. Oud Archief Stad Rijssen.
15. Brief dd. 17 augustus 1906 van de burgemeester van Rijssen aan de Gezondheidscommissie te Wierden.
16. Brief dd. 9 januari 1907 aan B. en W. te Rijssen van de Gezondheidscommissie te Wierden.
17. Idem dd. 18 mei 1907.
18. Idem dd. 2 oktober 1907.
19. Idem dd. 8 januari 1908.
20. Brief dd. 9 maart 1908 aan de burgemeesters en wethouders van verschillende gemeenten van de Gezondheidscommissie te Wierden.
21. Verslag van den toestand der gemeente Rijssen over het jaar 1907. Oud Archief Stad Rijssen.
22. Idem 1908
23. Idem 1910
24. Idem 1911 en 1913.

Boekennieuws

BOEKAANKONDIGING

'OVERIJSSELAARS GEZOCHT'

GIDS VOOR STAMBOOMONDERZOEK IN OVERIJSSEL EN FLEVOLAND

Op 10 september verscheen de uitgave 'Overijsselaars gezocht. Gids voor stamboomonderzoek in Overijssel en Flevoland'. Het boek telt ca. 250 pagina's, is ruim geïllustreerd en richt zich zowel op de beginnende als de gevorderde genealoog.

Na een inleiding over de eerste stappen op het genealogische pad, wordt u door het boek als het ware aan de hand genomen en door het begin van het archiefonderzoek geleid. Daarna leert u hoe u te werk moet gaan in de vaak lastige tijd vóór ca. 1800 en behandelt het boek een aantal aanvullende bronnen. Na lezing en toepassing hiervan bent u in staat het raamwerk van uw familiegeschiedenis zelfstandig op te zetten. U beschikt dan over de namen van uw voorouders en de plaatsen en data van geboorte, huwelijk en overlijden. Tevens kunt u hun familierelaties reconstrueren.

De daaropvolgende hoofdstukken geven informatie, aanwijzingen, tips en instructies wanneer u dieper wilt graven in het leven van uw voorouders en de stamboom wilt 'aankleden' met een familiegeschiedenis.

Het boek gaat ook in op de speurtocht naar een familiewapen.

Tenslotte komen de genealogische bronnen uit de nog jonge provincie Flevoland aan bod.

Concrete voorbeelden en veel illustraties zijn opgenomen ter verdere verduidelijking van de behandelde bronnen en onderzoekstechnieken.

Het boek is te bestellen door f 39,- (incl. portokosten) over te maken op Postbanknummer 865784 t.n.v. het Rijksarchief in Overijssel o.v.v. 'Overijsselaars gezocht'.

(ISBN 90-72306-30-9)

BOEKBESPREKING

OVERIJSSEL IN DE REEKS: MONUMENTEN VAN NEDERLAND

Niets lijkt zo onveranderlijk als de monumentenzorg. Bescherming van historische gebouwen lijkt te gelden voor de eeuwigheid. En als het goed is, is dat ook zo. Maar dat wil niet zeggen dat er geen 'beweging' zit in de lijst van beschermde monumenten. Er gaan gebouwen af door onbeheersbare factoren als brand, maar gelukkig komen er veel meer nieuwe bij, ten gevolge van het opschuiven van het ouderdomscriterium. Nog steeds wordt een minimum 'leeftijd' van vijftig jaar aangehouden, wil een bouwwerk voor plaatsing op de monumentenlijst in aanmerking komen.

Welk een aanwas er de laatste vijftig jaar op dit gebied gekomen is wordt duidelijk uit een vergelijking tussen de inhoud van de Geïllustreerde Beschrijving van Twente uit 1934 (ongewijzigd herdrukt in 1971) en de Monumenten van Overijssel uit 1998. In het eerste geval is er sprake van ongeveer 170 gebouwen, waarvan alleen al 30% voor kerken is ingeruimd. Van de in totaal 160 foto's hebben 118 betrekking op deze categorie (inventarisstukken inbegrepen). Voor wat bouwkundige tekeningen betreft geldt een aantal van 40 (inclusief details) op de in totaal 54!

In de publicatie uit 1998 liggen de verhoudingen totaal anders. Uit onze regio zijn daarin ruim 730 bouwwerken vermeld, waarvan 115 kerken (ondanks de groei van het aantal een percentuele teruggang van iets meer dan 50%). Van de 115 foto's zijn er 23 aan bedehuizen gewijd, terwijl van de 14 opmetingstekeningen er 6 kerken tot onderwerp hebben.

Deze verschuiving is veroorzaakt door de opname van 331 bouwwerken uit de 19de, en 383 uit de 20ste eeuw (de Geïllustreerde Beschrijving eindigde omstreeks 1800). Dit leidde tot een enorme uitbreiding van categorieën als boerderijen, huizen en begraafplaatsen, en tot het ontstaan van 'nieuwe' categorieën als industriegebouwen en scholen. In de nieuwe publicatie vindt men zelfs voorbeelden van badinrichtingen, garages, pompstations en sluizen. In totaal heb ik 50 verschillende soorten bouwwerken geteld. Onnodig te zeggen, dat dit boek een zeer gedifferentieerd overzicht biedt van de bouwkunst van het verre tot aan het recente verleden (Zelfs de Hengelose woonwijk Kasbah van architect Piet Blom uit de jaren 1969-1973 komt er nog in voor). En de bespreking van de afzonderlijke monumenten is - voor zover het oude voorbeelden betreft - geheel herzien, en mag over het algemeen als uitstekend worden gekwalificeerd. Natuurlijk komen er ook fouten voor: zoiets is bijna onvermijdelijk bij een haastwerk als dit project. Op één ervan wil ik wijzen, niet uit belerend oogpunt, maar vanwege de vermakelijkheid. De auteurs spreken - wanneer zij het hebben over de bima (= verhoging, van waar de Thora of Tora [de vijf boeken van Mozes] wordt

voorgelezen) en over de menora (= zevenarmige kandelaar) in de synagoge van Enschede - over Regensburg als plaats van herkomst. Deze inventarisstukken hebben echter niets met voornoemde Zuid-Duitse stad van doen, maar zijn vervaardigd door de Enschedese edelsmid Piet Regensburg (1894-1966). Ondanks het feit, dat het Rijksmuseum Twenthe hem in 1981 met een tentoonstelling heeft vereerd, is zijn bekendheid blijkbaar toch in de stad Enschede beperkt gebleven! Overigens is de houten bima in voornoemde synagoge van de fa. Rekers te Enschede. Wél van Regensburg is de kandelaar met negen lichten, evenals de eeuwig brandende lamp (beide objecten staan afgebeeld in de eerder genoemde catalogus).

Zeno Kolks

Literatuur

E.H. ter Kuile: De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Geïllustreerde Beschrijving, uitgegeven vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, IV. De provincie Overijssel. Eerste stuk: Twente, 's Gravenhage 1934/2 Arnhem 1971

R. Stenvert, Chr. Kolkman en B. Olde Meierink: Overijssel, Zeist/Zwolle z.j. (Monumenten in Nederland, III Expositie van werk van edelsmid/kunstschilder Piet Regensburg, Rijksmuseum Twenthe Enschede 20 juni t/m 19 juli 1981

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK VAN DEINSE INSTIUUT

Een bloemlezing uit het werk van Didy Musch: Verhalen. Didy Musch [ps. Thomas Vos], (Almelo, 1998)

Orgelcultuur in Twente na 1945, voorafgegaan door een beschouwing over de orgelkas:

Twintig verhalen over het orgel en nog wat. H.C.J. Wullink (Elburg, 1998)

Glas in lood in Overijssel het bewaren waard: een symposium en een tentoonstelling.

Tubbergen - informatiemap (1993)

Grundlegungen an einer Pfarrgeschichte von Alstätte: Peter Holzwig (Ahaus, 1992)

Eropuit in je buurland - 'Mal kurz in 's Nachbarland', 35 tips voor vrije tijd in het südlichen Emsland, Münsterland, Osnabrücker Land, Grafschaft Bentheim, Gelderland, Overijssel - alles in twee talen. Uitgave Euregio. (Gronau/Enschede, 1999)

Cultuurhistorie in het onderwijs: Marije van der Heide, (z.p., 1999)

Quellen zur genealogischen und personengeschichtlichen Forschung Westfalens. Das Schrifttum und die ungedruckten Quellen: Helmut Müller, (Münster, 1972)

100 jaar vervoer, een eeuw vervoermiddelen in Wierden: (Wierden, 1999)

Stroom opwaarts: de electriciteitsvoorziening in Overijssel en Zuid-Drente tussen circa 1895 en 1986: (Zwolle, 1986)

Wandelroute Oosterbegraafplaats: Red. Willemien Groenewoud, (Enschede, 1999)

Ondernemers Verbonden: 100 jaar centrale ondernemersverbonden in Nederland

Jan Bruggeman en Aart Camijn, (Wormer, 1999)

Kinderen in alle tijden: Kindercultuur in de Nederlanden vanaf de Middeleeuwen tot heden,

(Zwolle, 1997)

Kalkriese: Römer im Osnabrücker Land. Archäologische Forschungen zur Varusschlacht, (Bramsche, 1993)

Het geslacht Stork, 300 jaar afstamming van Johan Philip Stork; samenst. mr. A.W. Stork,

(Almelo, 1999)

'BOEKEN LEES CLUB' - Bibliotheek

Een nieuwe studiekkring

Binnen het V.D.I. in de bibliotheek staan 18 à 20 duizend boeken van heel verschillend kaliber. Zeer kostbare unica, gebonden in leer of perkament, bekende geschiedschrijvers als Hugo de Groot, Merian en Guicciardini. Verder alle plaatselijke heemkundige tijdschriften, ingebonden en de laatste nummers.

Nu de automatisering in een vergevorderd stadium verkeert, wordt het tijd eens extra aandacht aan de INHOUD van de boeken te geven. Daartoe een aantal mensen het plan opgevat om in clubverband maandelijks een of meer boeken 'ter hand' te nemen (eventueel met witte handschoenen aan). Zeldzame, maar hoogst belangrijke uitgaven worden besproken. Enige pagina's worden in kopie samen gelezen, onder de loep genomen en van commentaar voorzien. Natuurlijk toegespitst op cultureelhistorische aspecten van Twente. Plaatsbeschrijvingen uit vroegere tijd leveren soms leuke ontdekkingen op. Reisverhalen doen het ook altijd prima. Illustraties vormen een onmisbaar element.

Belangstellenden, die enige inbreng of wensen hebben of gewoon maar mee willen doen aan deze activiteit, kunnen contact opnemen met de directeur Thea Kroese, of direct met de bibliotheek van het Van Deirse Instituut (053 4334577)

Dick Taat

TENTOONSTELLINGEN

STEDELIJK MUSEUM ZWOLLE

DOOD EN BEGRAVEN

De geschiedenis van de kerkhoven en begraafplaatsen in Zwolle

Deze tentoonstelling gaat in op het begraven in de stad en de ontwikkeling van de begraafplaatsen buiten de stad. Aan de hand van foto's, prenten, documenten en objecten. Zo is er uitgebreid aandacht voor rouwkleiding zowel de medekleding als de streekdracht, rouwsieraden, symboliek, uitvaartverzorging, miniatuur koetsen, grafstenen en vele andere voorwerpen.

SCHILDERIJEN VAN JAN DE GOEDE

Jan de Goede (Koog aan de Zaan, 1946) werkt al jaren lang zowel als schilder als in de functie van docent aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam

Beide tentoonstelling te bezichtigen t/m 16 januari 2000

Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag: 10.00 - 17.00 uur
zon- en feestdagen: 13.00 - 17.00 uur

Attentie

MEDEDELING VAN DE LEZINGENCOMMISSIE

**De Commissie nodigt u uit voor een lezing op
maandag 31 januari 2000
om 20.00 uur
in de Renatakerk, Brinkstraat 70 te Enschede.**

De heer H. Kok, lid van onze Vereniging en trouw bezoeker van onze lezingavonden, verzorgt dan een voordracht met als titel:

SYMBOLIEK EN TRAGIEK

De heer Kok zal ons vertellen over begraven in de kerk, over knekelhuizen, duivelsroosters en dodenhuisjes. Daarbij toont hij ons een serie exclusieve dia's met teksten, aangebracht op toegangshekken van begraafplaatsen en op grafstenen, die betrekking hebben op de dood en het geloof in een voortbestaan daarna. Met symbolen als staartbijtende slangen, gevleugelde zandlopers, zeis, fakkels. Zaken die u in geen enkel geschiedenisboek zult tegenkomen!

Symbolen spreken een duidelijke taal, doch de moderne mens kent ze praktisch niet meer. Naast de tragiek - die u vooral niet te zwaar moet nemen - de humor. Onze voorouders hebben ons zowel in het tragische als in het komische vaak een spiegel voorgehouden. Zij hebben ons een boodschap achtergelaten die echter heden door weinigen meer begrepen en gezien wordt.

De volgende lezingen zijn gepland op 13 maart en 8 mei a.s.

Ook deze lezingen worden gehouden in de grote zaal behorende bij de Christelijk Gereformeerde Kerk Enschede-Oost (Renatakerk), Brinkstraat 70, Enschede, dichtbij het grote kruispunt Boulevard 1945-Oldenzaalsestraat.

Er is (op maandagavonden) voldoende parkeergelegenheid.

De looptijd vanaf het Station NS is ca. 15 minuten. Buslijnen 5, 51 en 61 brengen u er dicht bij.

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop -verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Sinds 1868

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

School- en Studietoeken

Multimedia

www.boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis HENGEL

Enschedesstraat 19 Telefoon (074)2910267 Fax (074)2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktstraat 12 Telefoon (053)4325210 Fax (053)4327229
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

Drienerburgh Telefoon (053)4892414 Fax (053)4327229
E-mail: campus.boekhandel@tip.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koonmarkt 24 Telefoon (0546)456717 Fax (0546)811831
E-mail: hilariusbroekhuis@kwik-net.nl

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

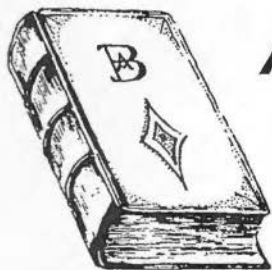

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieeunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ
DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**
wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*